Mednim pa pēdām

PIEZĪMES PAR MEDŅU RIESTU AIZSARDZĪBU UN PRAKTISKI IETEIKUMI MEDŅU RIESTU MEKLĒŠANĀ

AIVARS PETRIŅŠ,
aivars.petrins@lu.lv

Šajā rakstā vēlos dalīties gan savā pieredzē medņu riesta vietu meklēšanā, gan arī priekšstatos par medņu pašreizējo situāciju Latvijas mežos, kur šim senajam putnam jāpiemērojas modernā cilvēka izraisītajām biotopu izmaiņām. Un rosināt domāt, ko darīt šīs sugas labā. Vai situāciju izdosies uzlabot, – uz šo jautājumu diez vai kāds pašlaik var atbildēt.

Medņu stāvoklis un aizsardzība Latvijā

Mednis *Tetrao urogallus* ir lielākais no vistveidīgo kārtas putniem. Suga ir īpaši aizsargājama Latvijā, un tās aizsardzībai jāveic dzīvotņu aizsardzības pasākumi atbilstīgi Ministru kabineta noteikumiem Nr. 211 (27.03.2007.) "Noteikumi par putnu sugu sarakstu, kurām piemēro īpašus dzīvotņu aizsardzības pasākumus, lai nodrošinātu sugu izdzīvošanu un vairošanos izplatības areālā".

Medņu skaits Latvijā ir pakāpeniski samazinājies (Hofmanis 2012). Mednis Latvijā ir nometnieks, kas visu dzīvi pavada mežā, tāpēc skaita samazinājuma iemesli jāmeklē meža apsaimniekošanas sistēmā. Lai aizsargātu medņu dzīvesvietas, riesta teritorijās ap riesta centru var veidot mikroliegumus 60–200 hektāru platībā ar buferzonu līdz 500 hektāriem (ieskaitot mikrolieguma teritoriju). To nosaka Ministru kabineta noteikumi Nr. 940 (18.12.2012.) "Noteikumi par mikroliegumu izveidošanas un apsaimniekošanas kārtību, to aizsardzību, kā arī mikroliegumu un to buferzonu noteikšanu". Mikrolieguma apsaimniekošanas noteikumi ļauj izvairīties no mednim nevēlamajām kailcirtēm, kas ir dominējošais meža izstrādes veids valstī.

Tomēr mikroliegumu izveidošana ne vienmēr attaisnojas. Akciju sabiedrības "Latvijas valsts meži" medņu projekta 2012. gada ziņojumā secināts, ka līdz tam 393 juridiski aizsargātajos medņu riestos (tika inventarizēti visi mikroliegumi, to buferzonas un īpaši aizsargājamie

Foto: Aivars Petriņš

Riestojošs medņu *Tetrao urogallus* tēviņš.

iecirkņi jeb ĪAI[1]) medņi konstatēti tikai 263 no tiem jeb 66 % (Anon. 2012).

Kādi tam varētu būt iemesli?

Pirmkārt, liela daļa medņu mikroliegumu tikuši izveidoti bez buferzonas, nepietiekamā platībā, nereti to teritorija pat neietver pašu riesta vietu. Tātad par mazu. Ģirta Baranovska rakstā par mikroliegumiem žurnālā "Putni dabā" minēts, ka Dabas aizsardzības pārvaldes reģistrā mednim ir 384 mikroliegumi ar vidējo platību 57 ha (Baranovskis 2019), tātad mazāku par MK noteikumos noteikto minimālo platību – 60 ha.

Otrkārt, mikrolieguma biotopi laika gaitā var būt zaudējuši mednim nepieciešamās īpašības, piemēram, meža vai purva meliorācijas dēļ radies audzes un paaugas koku sabiezinājums ar sugai nepiemērotām zemsedzes veģetācijas izmaiņām. Nevēlamas izmaiņas rada arī pretējais – nogabalos līdzās mikroliegumam kailciršu rezultātā radīts koku trūkums, bet pēc izcirtumu apmežošanas – koku sabiezinājums jaunaudzēs uz, mazākais, 40 gadiem.

Mednim piemēroti biotopi un tā ekoloģiskās prasības ir daudz pētītas, tai skaitā arī Latvijā (Strazds u. c. 2010; Hofmanis 2012; Pēterhofs 2016; Ozoliņš 2019).

Medņi Latvijā apdzīvo galvenokārt valsts mežus (aptuveni 90 %). 2018. gadā valsts mežos bija zināmas 670 riesta teritorijas (Bergmanis, Kalvāns 2019), no tām aizsargātas ar mikroliegumiem, tai skaitā nepietiekama izmēra, nedaudz vairāk par pusi – 57 % (384).

Kas notiek ar pārējām riesta teritorijām jeb 43 %? Apsaimniekotājs – AS "Latvijas valsts meži" – tur strādā ar uzņēmumā formulētām un brīvprātīgi ievērotām "Vadlīnijām medņu populācijas novērtēšanai un dzīvotņu apsaimniekošanai" (AS "Latvijas valsts meži" 2023a), turpmāk – Vadlīnijas. Salīdzinājumā ar Ministru kabineta noteikumiem Nr. 940, kuros noteikta mikroliegumu apsaimniekošanas kārtība, Vadlīniju saturs ir daudz elastīgāks.

Jebkuras dabas teritorijas saglabāšanas kvalitāti nosaka tās dabas aizsardzības un apsaimniekošanas noteikumi, kā arī to ievērošana. 1. tabulā parādītas atšķirības medņiem nevēlamas meža apsaimniekošanas ierobežojumos Ministru kabineta noteikumos Nr. 940 (medņu mikroliegumiem ar un bez buferzonas) un Latvijas valsts mežu (LVM) Vadlīnijās. Lai labāk saprastu formulējumus, zem tabulas pievienotas svarīgākās definīcijas no Vadlīnijām.

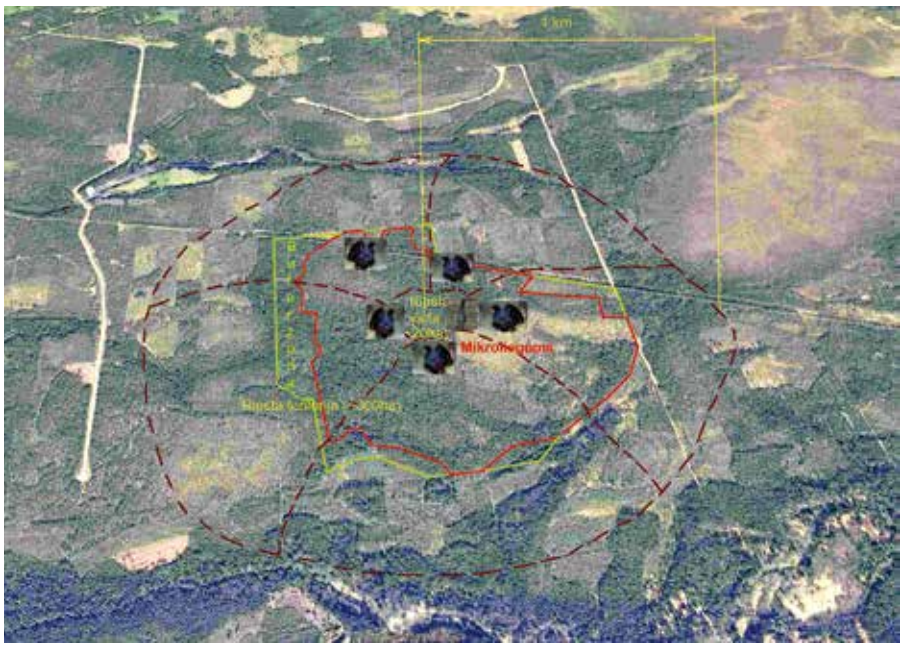
1. attēlā parādīts medņu riesta teritorijas shematisks sadalījums "tortes gabaliņos" – tēviņu teritorijās ar riesta vietu centrā. Pavasarī gaiļi uzturas savu "gabaliņu" šaurākajos galos un riesta centrā. LVM riesta teritoriju 1 km rādiusā ap riesta centru (ja tāds ir zināms) apsaimnieko atbilstoši Vadlīnijām.

1. tabulā redzams, ka ar mikrolieguma un buferzonas paņēmienu teorētiski medņu biotopa saglabāšanu var

1. TABULA. Meža apsaimniekošanas noteikumi riesta teritorijā.

Meža apsaimniekošanas noteikumi mikroliegumā ar buferzonu – Ministru kabineta noteikumi Nr. 940	Meža apsaimniekošana medņu riesta teritorijā – LVM "Vadlīnijas medņu populācijas novērtēšanai un dzīvotņu apsaimniekošanai"
Ap medņu riesta centru var veidot mikroliegumu 60–200 hektāru platībā ar buferzonu līdz 500 hektāriem (ieskaitot mikrolieguma teritoriju).	**Ap medņu riesta centru** neveido mikroliegumu, ir apsaimniekošanas nosacījumi 1 km rādiusā ap riesta centru (ap 300 ha), kuri saistoši LVM.
Mikroliegumā, kas izveidots 60–200 ha platībā ap riesta centru, aizliegta jebkāda veida darbība, kas ir pretrunā ar mikrolieguma izveidošanas mērķiem un uzdevumiem, iznīcina vai traucē attiecīgo īpaši aizsargājamo sugu, bojā tās biotopu, tai skaitā • mežsaimnieciskā darbība, izņemot biotehniskos pasākumus mikrolieguma apsaimniekošanai un ugunsdrošības pasākumus; • grāvju un ceļu būvniecība; • grāvju un ceļu rekonstrukcija (bez DAP rakstiskas atļaujas un eksperta atzinuma); • grāvju renovācija (bez pozitīva eksperta atzinuma); • pasākumi meža dabiskās atjaunošanas veicināšanai. Terminētie aizliegumi: • medījamo dzīvnieku piebarošana 01.03.–30.06; • jaunaudžu kopšana 01.02.–31.07.; • periodiskā ceļu uzturēšana 01.02.–31.07.	**Riesta vietu apmēram 20 ha platībā** neapsaimnieko, bet izņēmuma gadījumos plāno apsaimniekošanu ar specifiskiem nosacījumiem (ja ir vismaz 1 pazīme): • kur teritoriju šķērso vai skar meliorācijas grāvji; • kur ir vienmērīgi blīvs pamežs, paauga vai mežaudzes 2. stāvs; • kur atrodas viendabīgas vidēja vecuma mežaudzes; • zemsedzes stāvs tajā vienlaidus aizaudzis ar vaivariņiem. Sasniedzamais rezultāts – atbilstība medņu ekoloģiskajām prasībām: • jaunaudžu un vidēja vecuma mežaudžu biezība nepārsniedz 0,7; • redzamība 1 m augstumā ir 30–70 m; • nevienmērīgs koku stāvs, atvērumi līdz 0,1 ha; • ir nepieciešamie kokaudzes struktūrelementi (medņu *"riesta koki"* – priedes ar resniem un gariem apakšējiem zariem, kuriem no dažādām pusēm var brīvi pielidot); • ir kritalas un sausokņi (diametrs virs 10 cm); • ir medņiem piemērotas paaugas vai pameža egles (egles ar kupliem un arī stumbra apakšējā daļā augošiem zariem, 10–15 koki/ha) un mežaudzes 1. vai 2. stāva egles (7–9 koki/ha) vai atsevišķas egļu grupas (0,08–0,1 ha platībā) uz hektāru; • zemsedzē dominē mellenes, zilenes, spilves.
Buferzonā ap mikroliegumu (līdz 500 ha, ieskaitot mikrolieguma teritoriju) aizliegts • veikt grāvju būvniecību un rekonstrukciju; • priežu audzēs veikt kailcirti, kas lielāka par 1 ha; • veicot koku ciršanu galvenajā cirtē izlases veidā, samazināt mežaudzes pirmā stāva biezību zem 0,4, neskaitot sausus stāvošus kokus; • atjaunojot mežu, stādīt vai sēt egles. Terminētie aizliegumi: • veikt mežsaimniecisko darbību 01.03.–31.07., izņemot ugunsgrēku dzēšanu, kā arī meža atjaunošanu tikai ar roku darbu.	**Riesta teritorijā (ap 300 ha)** jāievēro • lai LVM valdījumā vai īpašumā esošajā teritorijā vismaz 60 % no priežu mežaudzēm būtu vecākas par 60 gadiem; • ja ir grāvji, kas būtiski neietekmē meža meliorācijas sistēmas funkcionalitāti, tad neplāno šo grāvju posmu atjaunošanu un pārbūvi; • kailcirte platībā līdz 2 ha, bet var robežoties ar izcirtumu (robeža vismaz 50 m) vai mežaudzi augstumā līdz 6 m, kopā nepārsniedzot 5 ha; • krājas kopšanas cirtē priežu audzēs šķērslaukumu samazina līdz minimālajam šķērslaukumam, atstājot kokus ar resnākajiem zariem.
Definīcijas (no "Vadlīnijām medņu populācijas novērtēšanai un dzīvotņu apsaimniekošanai") *Riests* – medņu pārošanās process, kurš ik gadu pulcē medņu gaiļus un vistas. *Riesta teritorija* – dabisko apstākļu nosacīta, pastāvīga meža teritorija, kurā medņi pulcējas vairošanās periodā. Lielākā daļa putnu šo teritoriju izmanto kā dzīvotni visas dzīves garumā. Riesta teritorijas platība ir aptuveni 300 ha (t. i., ap 1000 m rādiusā ap riesta centru). *Riesta vieta* – riesta teritorijas centrālā daļa, kurā medņu gaiļi riesto. Riesta vietas platība ir aptuveni 20–30 ha (t. i., ap 200 m rādiusā ap riesta centru). *Medņu dzīvotne* – apvidus, kuru medņi izmanto visas dzīves garumā. Tā ietver arī riesta vietu un riesta teritoriju, kā arī – šo Vadlīniju kontekstā – apvidu, kurā ir konstatēti medņi, bet nav zināma riesta vieta. *Eksperts* – sertificēts sugu un biotopu aizsardzības jomas eksperts ar specializāciju "putni" vai "mednis".	

[1] Īpaši aizsargājamie iecirkņi jeb ĪAI – mikroliegumiem analogs sugu atradņu aizsargāšanas veids mežos, pirms tika juridiski ieviests mikrolieguma jēdziens.

1. ATTĒLS. Medņu riesta teritorijas shēma pavasarī. Gaiļi cenšas uzturēties "tortes gabalu" šaurajos galos.
FIGURE 1. The scheme of a Western Capercaillie lekking territory in spring.

nodrošināt aptuveni 10 reizes lielākā platībā nekā pēc Vadlīnijām, bet tad mikroliegums jāveido tā maksimālajā pieļaujamajā platībā – 200 ha.

Vadlīnijās sugai nevēlamai darbībai paredzētie ierobežojumi ir spēkā riesta vietas 20 hektāros. Pārējā riesta teritorijas daļā "jāatstāj vismaz 60 % no priežu mežaudzēm, kas būtu vecākas par 60 gadiem". Te pieļaujamas kailcirtes līdz 2 ha (5 ha, ievērojot laika atstarpi). Tas nozīmē, ka no riesta teritorijas cirtmetu sasniegušajiem ap 300 ha kailcirtes veidā atļauts padarīt mednim nepiemērotus vismaz 40 %. Kā tas ietekmē medņu skaitu riesta teritorijās?
Pagaidām LVM veiktais monitorings (2012–2022) skaidru atbildi nav devis (AS "Latvijas valsts meži" 2023b).

1 km rādiusā jeb aptuveni 300 ha platībā atbilstīgi Vadlīnijām tiek saimniekots tikai tajās riesta teritorijās, kurās ir konstatēti medņi un to riesta vieta. Ja konkrētajā vietā ir izveidots mikroliegums ar buferzonu, jāievēro to apsaimniekošanas noteikumi atbilstīgi MK noteikumiem Nr. 940.

Ja pastāv kaut kad mednim izveidots mikroliegums, bet medņu klātbūtne nav pierādīta, saimniekošana (cirtes), izņemot mikroliegumu/buferzonu, nenotiek pēc Vadlīnijām, bet kā parastā saimnieciskā mežā. Lūk, tāpēc tik svarīgi ir iegūt riesta vietas informāciju par iepriekš pieminētajiem "tukšajiem, bezmedņu", kā arī "mazajiem" mikroliegumiem, kas medņu biotopu saglabāšanu nenodrošina pietiekamā mērā.

Medņu riestu meklēšana

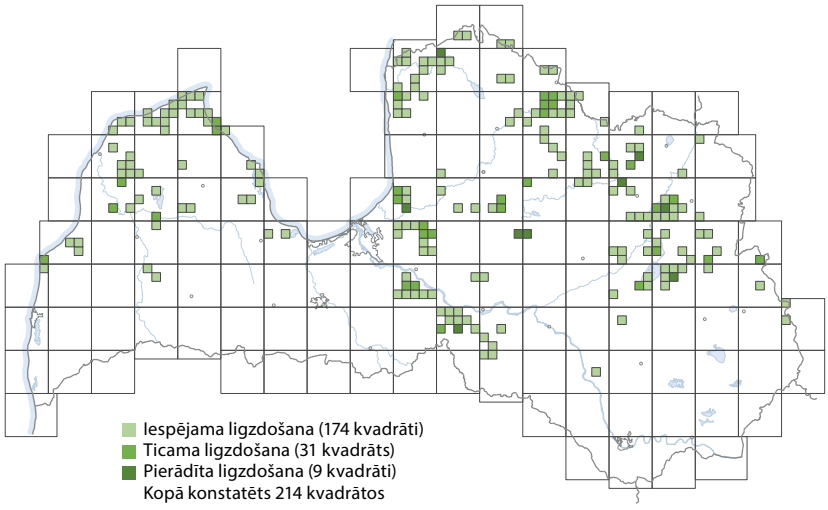
Nezināmu medņu riesta vietu meklēšana var kļūt par aizraujošu nodarbi – medņu izsekošanu indiāņu pēddziņa stilā. Ir vismaz trīs mēneši gadā – marts, aprīlis un maijs, kad varam noskaidrot šos 10–30 ha lielos mežaudžu sektorus, kur ik pavasari notiek riesta "izrādes".

Kur varam sastapt medņus?

Lielos, mednim piemērotos meža masīvos attālums starp riesta centriem parasti ir 2–3 km; maz traucētos mežos medņu riesti izvietoti vienmērīgi, apmēram 2 km attālumā cits no cita (Hofmanis 2012). Tātad, ja ir zināma konkrēta riesta vieta, atliek uz kartes ap tās centru novilkt apli 2 km rādiusā, un, kur mežs ir mednim piemērots, doties meklēt blakus riesta vietu vispirms novilktās līnijas rajonā, tad turpināt meklējumus tālāk apļa ārpusē.

Medņu mikroliegumu (buferzonas ir tikai daļai no tiem) izvietojumu valstī var apskatīt Dabas aizsardzības pārvaldes datu bāzē "Ozols" (publiskā daļa – https://ozols.gov.lv/pub), bet krāsains mežaudžu atainojums kvartālu un nogabalu līmenī atbilstoši valdošajai koku sugai meklējams aplikācijā "LVM GEO" (https://www.lvmgeo.lv/dati), kur priežu meži parādīti brūnā tonī. Dati par riesta vietām bez mikroliegumiem publiski nav pieejami.

Medņi meklējami vietās, kur dominē priežu meži, kas nebūt nav atrodami visā valsts teritorijā. Medņiem vajadzīgi lielāki šādu mežu masīvi. Labākās medņu vietas atrodas mežos, ko veido desmitiem meža

2. ATTĒLS. Medņa *Tetrao urogallus* izplatības karte pēc Latvijas ligzdojošo putnu atlanta datiem 2020.–2023. gadā (sagatavojis A. Dekants).
FIGURE 2. Distribution of the Western Capercaillie *Tetrao urogallus* based on the data of the Latvian Breeding Bird Atlas, 2020–2023. (Map courtesy of A. Dekants).

kvartālu ainavā ar kāpu pacēlumiem un nelieliem augstajiem purviem. Noskaidrots, ka medņi Latvijā visvairāk apdzīvo mežaudzes, kurās dominē par 40 gadiem vecāki 2. līdz 4. bonitātes slapjie meži. Raksturīgākais meža tips ir purvājs, tam seko viršu kūdrenis, mētru kūdrenis, grīnis un slapjais mētrājs. No sausajiem mežiem riesta teritorijās visvairāk ir mētrājs un sils (Pēterhofs 2016).

Mednim piemērotiem biotopiem piemīt vēl vairākas raksturīgas pazīmes. Šajos mežos ir daudz gaismas, jo tie pārsvarā ir nogabali ar nelielu koku biezību (0,6 līdz 0,8), un piemistrojumā, paaugā un pamežā ir maz egļu (biezība līdz 0,3). Šādas vietas ir labi pārskatāmas, zemsedze ir ar mozaīkveida izvietojumā labi attīstītām melleņu, brūkleņu audzēm, sūnu un ķērpju laukumiem, bet mitrākās ieplakās – ar zilenēm. Slapjajos mežos zemsedzē bagātīgi aug sfagni, makstainās spilves, bet maz vaivariņu (Pēterhofs 2016). Augstas un blīvas dominējošas vaivariņu audzes rada mednim nevēlamu sabiezinājumu un signalizē par grāvju radītām negatīvām pārmaiņām zemsedzes veģetācijā.

Detalizēti par sugas bioloģiju varam uzzināt medņu aizsardzības plānā (Hofmanis, Strazds 2004). Šis sugas aizsardzības plāns atjauninātā redakcijā (Hofmanis 2012) tika iesniegts Dabas aizsardzības pārvaldē, taču līdz pat šim laikam nav apstiprināts. Tajā atrodamas arī atsauces uz pētījumiem citur pasaulē. Piemēram, individuāli iezīmējot medņus, noskaidrots, ka vienam tēviņam nepieciešami vismaz 40–50 ha veca, nefragmentēta meža. Katram riestam kopā ar tēviņu dienas teritorijām nepieciešams vismaz 300–400 ha (3–4 km²), un medņi izvairās no sabiezinātām mežaudzēm, kuras jaunākas par 40 gadiem. Kad pieaug jauni meži, medņiem tie kļūst piemēroti no 30–40 līdz 70–90 gadu vecumam. Jo mežs medņiem piemērotāks, jo mazāku platību putni izmanto u. tml.

Kā saprast, vai medņi te dzīvo?

Pirms dodamies mežā meklēt medņu klātbūtnes liecības, jāpatur prātā medņu riesta shēma. Ne vienmēr dabā atradīsiet "klasisko" variantu (1. attēls), bet šī shēma tomēr dod labu priekšstatu. Jāatceras līdzība par sagrieztas tortes gabaliņiem, kuru šaurajos galos pavasarī uzturas gaiļi ar nodomu iekļūt viducī, lai izkonkurētu dominējošo gaili (Hjorth 1994). Riesta vieta, kas mums jāatrod, ir šis tortes viducis, – tur notiek riesta "izrādes" ar vistu piedalīšanos.

Ja medņu riesta vieta jāmeklē lielāka klaja augstā purva (virs 20–30 ha) malas mežaudzēs, tad jāņem vērā, ka medņu rīcībā ir tikai puse no "tortes", bez klajās purva daļas. Ja purviņš ir mazs, tas pats arī var būt riesta vieta.

Riesta vietu dabā meklē, cenšoties atrast medņu klātbūtnes pazīmes. Daudzi piekritīs, ka vislabāk ieraugāmā pazīme ir **pērtuve** jeb "smilšu vanna" (3. attēls), kura no visām medņu klātbūtnes pazīmēm arī visilgāk saglabājas. Tas ir iedobums smiltīs (var būt arī sausā kūdrā), ko putni izkasa, iepurinot sev spalvās smiltis, lai attīrītos no spalvu parazītiem. Pērtuves jāmeklē gaišās (ideāli – saulainās) smilšainās vietās uz meža ceļiem un to malās, uz kvartālstigām, grāvju atbērtnēs/nogāzēs, kāpu nogāzēs un līdzīgās vietās, kur vismaz uz pāris stundām dienā iespīd saule.

Medņu pērtuves nevajadzētu sajaukt ar līdzīgajām mežirbju pērtuvēm. Galvenā atšķirība – medņu pērtuves ir manāmi lielākas un diametrā sasniedz vismaz 30 cm (4. attēls). Par sugas piederību liecina arī pērtuvēs bieži atrodamās medņu vistu, retāk – gaiļu spalvas (5. attēls), kā arī ekskrementi.

Uzejot pat vienu medņu pērtuvi, ir garantija, ka suga ir meža masīvā sastopama. Tā kā pērtuves var atrasties dažādos attālumos no iespējamās riesta vietas, nepieciešams meklēt arī citas pazīmes.

3. ATTĒLS. Medņu pērtuve uz braucamas maz lietotas meža stigas, kas vienā galā noslēgta. Sauli nodrošina izcirtums dienvidos.
FIGURE 3. A Capercaillie dust-bath on a forest firebreak.

4. ATTĒLS. Medņu pērtuve (A) sasniedz vismaz 30 cm diametrā. Salīdzinājumam – līdzīgā mežirbju pērtuve (B) ir mazāka.
FIGURE 4. Compare the Capercaillie dust-bath (A, diameter 30 cm or more) with the Hazel Grouse dust-bath (B, noticeably smaller).

5. ATTĒLS. Pērtuvēs bieži atrodamas medņu vistu spalvas (A), retāk – gaiļu spalvas (B).
FIGURE 5. Capercaillie dust-baths often contain some hen feathers (A) or, less frequently, cock feathers (B).

Medņu ekskrementi ir grūtāk pamanāmi nekā medņu pērtuves, taču var sniegt daudz vairāk informācijas, jo to izskats ziemas un pavasara gaitā mainās. Zinot, ka medņu gaiļi ziemas beigās pa riesta vietas "tortes gabalu" sāk tuvoties riesta vietas centram, lai cīnītos par vistām, pēc ekskrementu izskata varam spriest, cik tuvu riesta vietai medņu gailis ir atradies.

Medņu **ziemas ekskrementi** atgādina saliektas, zemē izbārstītas cigaretes bez papīra un filtra (to garums ir 6–7 cm; 7. attēls). "Tabaku" veido muskuļkuņģī saberztas priežu skujas, no kurām putna barības trakts ir paņēmis visu vajadzīgo. Ļoti bieži zem priežu vainagiem ir arī daudz īsu ekskrementu (3–4 cm). Domājams, tie sadalījušies, krītot saskaroties ar zariem un zemi.

Medņu **pavasara ekskrementi** (8. attēls) būs atrodami jau tuvāk riesta centram. Nokūstot sniegam, medņi sāk barībā papildus skujām izmantot arī zemsedzes augus, tostarp makstaiņās spilves, un pavasara ekskrementos var redzēt sīkas šo augu daļiņas, sēkliņas, kukaiņu atliekas u. c. Spilvju pumpuru daļiņas pavasara ekskrementus padara tumšus. (Tomēr jāņem vērā, ka dažos mežu rajonos spilvju ir maz.) Pavasara ekskrementiem ir arī vairāk "iekrāsoti" balti gali. Arī tie liecina par tuvu riesta vietu. Baltos galus rada urīnskābe, kuras savukārt ir maz ziemas perioda ekskrementos zem priežu vainagiem.

Medņu ekskrementus vieglāk meklēt labāk pārskatāmās vietās – uz stigām, meža ceļiem, grāvju atbērtnēm. Labas sekmes var gūt, meklējot zem kuplāku, zaraināku priežu galotnēm, tai skaitā zem stigu, meža ceļu, grāvju malās augošajām priedēm. Ziemas mēnešos, kad zemi klāj sniegs, medņu barība ir tikai priežu skujas, un minēto trašu malās augošajām priedēm ir uz brīvo pusi labāk attīstīti (resnāki) zari, uz kuriem medņi labprāt sēž un barojas. Tādas vietas ieteicams pārbaudīt vispirms.

Medņu gaiļiem vienlaicīgi ir arī īpatnēja veida ekskrementi, ko varētu saukt par **aklās zarnas ekskrementiem**, jo tie rodas, iztukšojoties aklajai zarnai (*Caecum*). Šie ekskrementi atgādina nopilējušas sinepes (9. attēls) un tiek izdalīti galvenokārt no rīta, mednim sēžot nakšņošanas kokā (Hjorth 1994). Dienas gaitā ekskrementu zaļganajā tonī pamazām var parādīties izmaiņas – tumsnēšana (11. attēls). Krāsas izmaiņas ātrums ir atkarīgs no gaisa temperatūras – jo vēsāks, jo izmaiņas ir lēnākas. Pēc vienas vai divām dienām ekskrementi ir kļuvuši piķa melni un sacietējuši. Aklās zarnas ekskrementi norāda medņu gaiļa nakšņošanas vietu, bet to krāsa – pirms cik ilga laika mednis šeit nakšņojis. Atrodot kaut dažus sinepjveida ekskrementus zem priedes vainaga, ir svarīgi

6. ATTĒLS. Ziemas sērsnā vai pavasarī sniega kušanas laikā medņu ekskrementi zem priežu vainagiem veido dzeltenīgus plankumus, kas labi redzami jau no attāluma.
FIGURE 6. Capercaillie droppings on snow-crust or melting snow often develop yellowish flecks that are easily noticeable from afar.

7. ATTĒLS. Ziemas ekskrementi atgādina cigaretes (A), tie parasti ir visai spuraini (B).
FIGURE 7. Capercaillie winter droppings resemble cigarette butts with paper removed (A), they often look quite ragged (B).

8. ATTĒLS. Medņiem pavasarī raksturīgi skuju ekskrementi ar baltiem galiem (A); makstaino spilvju pumpuru daļiņas ekskrementus dara tumšus (B). Periodā, kad barībā pieejamas spilves, medņi jau uzturas tuvu riesta vietai.
FIGURE 8. Capercaillie spring droppings have white tips (A). The particles of Tussock Cottongrass, a characteristic spring food of Capercaillie, make their droppings look darker (B). Spring droppings are found already near the lekking territory centre.

9. ATTĒLS. No rīta atrasti svaigi sinepju krāsas aklās zarnas ekskrementi, kas liecina par tēviņa nakšņošanas vietu iepriekšējā naktī.
FIGURE 9. Fresh mustard-coloured Capercaillie caecal faeces that are found in the morning under a male's roosting site.

tuvākajā apkārtnē (sākot no 5–50 m) turpināt meklējumus, lai atrastu galvenos nakšņošanas kokus.

Medņi vakarā ielido riesta vietā ar pilnu guzu, bet, gaismai svīstot, visa barība jau ir pārstrādāta (Мальчевский, Пукинский 1983). Tāpēc zem viena vai vairākiem koku vainagiem jābūt lielākam daudzumam dažāda veida ekskrementu, to skaitā vismaz 20–30 sinepjveida ekskrementu (zaļganu un melnu), kopā ar skuju/spilvju ekskrementiem, kuri sakrājušies no agrāka pavasara līdz kontroles brīdim, parasti vairāk par 100 (10. attēls). Šādas pazīmes liecina, ka atrasta riesta vieta vienam no gaiļiem. Novērtējot atrašanas datumu, krāsas izmaiņas un "sinepju" pilienu sacietēšanas pakāpi, varam iegūt informāciju, kad mednis konkrētajā kokā ir nakšņojis. Tieši sinepjveida ekskrementu krāsa (jāņem vērā, ka tie straujāk sacietē augstākā temperatūrā un sausākos laika apstākļos) ļauj diezgan droši pateikt, vai putns ir lietojis konkrēto nakšņošanas koku pēdējā naktī, iepriekšējā naktī pirms tās vai agrāk (Hjorth 1994).

Citu gaiļu nakšņošanas kokus var meklēt jau atrastās vietas tuvākajā apkārtnē, aptuveni 100–200 m attālumā. Jāatceras: jo agrāks datums vai mazāk gaiļu riestā (mēs nezinām, cik), jo ekskrementu būs mazāk, un otrādi. Jāņem vērā, ka vislielākais ekskrementu daudzums riesta teritorijā teorētiski ir nosacītā apļa centrā – riesta vietā, jo šajā mazajā teritorijā vairāk nekā mēnesi koncentrējas vismaz daži medņu gaiļi.

Riesta "izrādes" kalendārs

Lai zinātu, kad visveiksmīgāk atrast medņu riesta vietu, svarīgi pārzināt sugas aktivitāšu kalendāru. Aktivitāti nosaka galvenokārt dienas garums, bet dziedāšanai nav mazsvarīgi arī piemēroti metereoloģiskie apstākļi, kas ideālā variantā ir – bez nokrišņiem, bezvējš, gaisa temperatūra virs nulles. Sugas aizsardzības plānā (Hofmanis 2012) minēts piemērs no Vācijas: pirmie tēviņi riesta vietā dažādos gados parādījās laikā no 4. februāra līdz 24. martam; riests beidzās no 13. maija līdz 3. jūnijam; medņu vistas ieradās riestā no 31. marta līdz 13. maijam (vidēji no 9. aprīļa līdz 26. aprīlim); pārošanās notika vidēji laikā no 22. aprīļa līdz 26. aprīlim.

Medņu pētījumā Latvijā, kurš veikts no 2003. gada līdz 2009. gadam, tika apsekotas 28 riesta vietas (Strazds u. c. 2010). No 83 klausīšanās reizēm, kas notika no 3. aprīļa līdz 5. maijam, gaismai austot, dziedoši medņu gaiļi dzirdēti 50 gadījumos. Pirmā dziesma saklausīta 5. aprīlī, aktīvākas dziedāšanas sākums riesta vietās fiksēts no aprīļa 2. dekādes sākuma (11. aprīļa), bet dziedāšanas aktivitātes samazinājums – pēc 29. aprīļa. Uzskata, ka Latvijā medņu vistas riesta vietā sāk ielidot pāroties ap 18.–20. aprīli, un pārošanās periods ilgst nepilnu nedēļu.

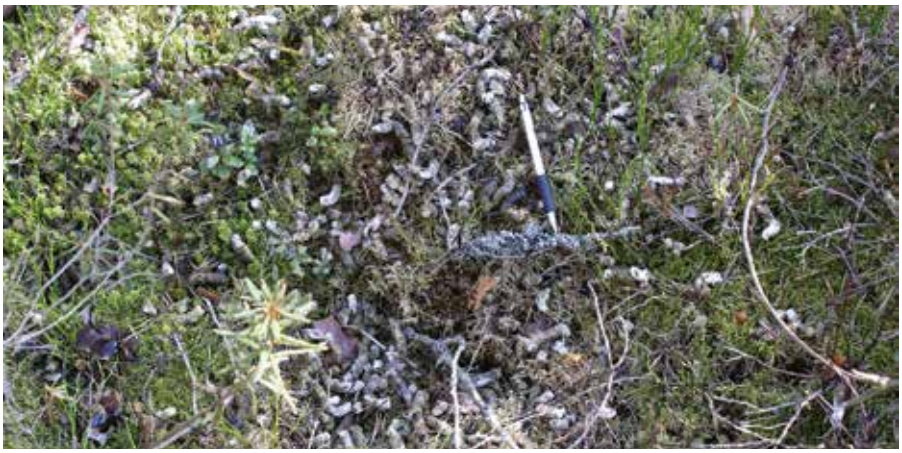
Labākais laiks, kad meklēt riesta vietu, ir, sākot no aprīļa 1. dekādes (sniega kušanas laika) līdz apmēram maija 3. dekādei – laikam, kad sazaļo zemsedzes augi un mellenēm saplaukst lapas. Meklējumi var būt sekmīgi arī vēlāk, bet saplaukušie zemsedzes augi apgrūtina saskatīt medņu klātbūtnes liecības – ekskrementus.

Ja aprīlī vai maijā mežā gadās iztraucēt vai novērot kādu medņa gaili vai vistu (tai skaitā ceļmalā, piemēram, braucot), tad riesta vieta nevar būt tālu. Ja šajā laikā gadās iztraucēt vai novērot vairākus medņu gaiļus vienlaicīgi vai netālu vienu no otra, tad riesta vieta ir pavisam tuvu vai pat atrodaties tajā.

Kā droši pārliecināties, ka atrasta riesta vieta

Ja pēc medņu ekskrementiem un citām novērotajām pazīmēm rodas secinājums par ļoti iespējamu riesta vietu, bet tomēr māc šaubas, iespējams to pārbaudīt arī medņu tiešos novērojumos – skatoties un klausoties.

Medņu dziedāšanas un pārošanās periodā (sk. šos datumus iepriekš) piemērotos laika apstākļos netrokšņojot jāieiet aizdomīgās riesta vietas rajonā apmēram stundu pirms saulrieta un jāizvēlas ērta novērošanas vieta. Medņi ielido nakšņot riesta vietā pēc saulrieta dziļā krēslā un ar labi dzirdamu troksni sēžas priežu vainagu zaros. Var ielidot arī visai vēlu, jau tumsā, vai uzlidot no zemes kokā. Nereti pēc tam medņi pārlido uz ērtāku zaru, dažkārt dzied. Tā var droši pārliecināties par riesta vietu, iespējams aptuveni noteikt arī gaiļu

10. ATTĒLS. Liels daudzums pavasara ekskrementu līdz ar dažāda vecuma aklās zarnas ekskrementiem liecina par tēviņa riesta vietu.
FIGURE 10. A large aggregation of Capercaillie spring droppings, along with both fresh and dried caecal faeces denote a roosting and lekking site.

11. ATTĒLS. A – daļēji satumsnējis sinepjveida ekskrements, kas liecina par medņu tēviņa nakšņošanas vietu ne vairāk kā pirms 1–2 diennaktīm. B – pilnīgi sacietējis sinepjveida ekskrements, kas liecina par nakšņošanas vietu un iespējamu riesta vietu.
FIGURE 11. Partially blackened caecal faeces (A) denote a roosting site not more than 1–2 days ago. Completely dried caecal faeces (B) denote a roosting site and a possible lekking site.

skaitu. Lai neiztraucētu putnus, no novērošanas vietas drīkst aiziet tikai pēc pilnīgas tumsas iestāšanās.

Ieiet izvēlētajā vietā naktī vai krēslā no rīta neieteikšu, jo to izdarīt tumsā ir daudzkārt grūtāk. Gaiļi sāk dziedāt, gaismai svīstot, un, ja novērotājs nav maskējies, nereti to ierauga un aizlido. Tādējādi riests tiek traucēts. Medņa dziesma ir klusa, zemā tembrā, tāpēc dzirdama tikai dažu simtu metru attālumā. Periodā, kad riesta vietu apmeklē mātītes, gaiļi veic palēcienus, kas sadzirdami krietni tālāk.

Medņiem spalvu maiņa noris pēcriesta periodā (sākot no jūnija vidus līdz augustam), un tad zemsedzē var atrast to spalvas; tas gan negadās bieži. Dažkārt izkritušās spalvas saglabājas līdz pat nākamajai sezonai. Gan tēviņa melnās/pelēkās, gan arī mātītes raibās/brūnās spalvas ir viegli atpazīstamas (5. attēls). Līdzīgi kā pērtuves, arī spalvas liecina par medņu klātbūtni. Ja meža masīvā medņi nedzīvo, tad medņu klātbūtnes liecības neatradīsiet, lai cik ilgi staigātu pa šīm vietām.

Kopsavilkums – zināšanas, kas atvieglo riesta vietas meklēšanu

1. Medņi meklējami vietās, kur dominē priežu meži. Labākās medņu vietas atrodas mežos, ko veido desmitiem meža kvartālu ainavā ar kāpu pacēlumiem un nelieliem augstajiem purviem.
2. Pavasarī, tuvojoties riestošanas laikam, medņi pārvietojas uz riesta teritorijas "tortes gabala" šauro galu tuvu riesta centram. Tāpēc medņu novērojumi pavasarī (martā–maijā) nebūs tālu no riesta vietas, būs tās rajonā.
3. Pavasarī nokūstot sniegam, kļūst pieejama enerģētiski pilnvērtīgāka barība. Ziemas barību veidoja gandrīz tikai skujas, bet pavasarī palielinās makstaino spilvju pumpuru un citu zemsedzes augu īpatsvars. Ekskrementu izskata maiņa ļauj droši noteikt barošanās periodu – ziemu vai pavasari.
4. Pilnvērtīgās barības pieaugums pavasarī rada aktīvāku aklās zarnas darbību un līdz ar to – lielāku tās izdalītā satura daudzumu (aklās zarnas sinepjveida ekskrementus).
5. Aklās zarnas ekskrementi maina krāsu atkarībā no gaisa temperatūras un mitruma; tas ļauj pierādīt gaiļa klātbūtni un riesta vietu.

Tikai tad, kad atrasta riesta vieta, varam tālāk domāt par biotopu un sugas aizsardzību, ko pārāk maza vai situācijai neatbilstoša jau esoša mikrolieguma gadījumā var realizēt, koriģējot tā robežas, bet iepriekš nezināma riesta gadījumā – izveidojot jaunu mikroliegumu ar buferzonu.

Summary

Tracking down Western Capercaillies /Aivars Petriņš/

The cornerstone of Western Capercaillie *Tetrao urogallus* conservation in Latvia is creating micro-reserves at the known lekking sites. The species is distributed unevenly, concentrating mainly in larger tracts of Pine forests. The author describes the main setbacks in species conservation. Since it is possible to protect only known lekking sites, detailed instructions how to find a Capercaillie lekking site are given based on signs such as dust-baths, droppings and feathers.

Literatūra

Anonīms 2012. LVM Projekta "Medņu populācijas aizsardzības, dzīvotņu saglabāšanas un apsaimniekošanas sistēmas izveide" 2012. gadā paveiktais un plānotais riestu apsaimniekošanā. Medņu riestu inventarizācija 2012. Rezultāti. Dabas diena, Dundaga, 26.09.2012. Prezentācija.

Baranovskis Ģ. 2019. Mikroliegumu sistēma Latvijā. *Putni dabā* 86: 12–13.

Bergmanis U., Kalvāns A. 2019. Īpaši aizsargājamo putnu sugu monitorings "Latvijas valsts mežos": 2018. gada rezultāti. LVM 18. Dabas diena, Rīga, 08.05.2019. Prezentācija.

Hjorth I. 1994. Tjadern en skogsfagel. Jonkoping: Skogsstyrelsen, 182 pp.

Hofmanis H. 2012. Medņa *Tetrao urogallus L.* aizsardzības plāns. Dokumenta projekts. Mazirbe: Dabas aizsardzības pārvalde, 81 lpp.

Hofmanis H., Strazds M. 2004. Medņa *Tetrao urogallus* L. aizsardzības plāns Latvijā. Rīga: Latvijas Ornitoloģijas biedrība, 55 lpp.

AS "Latvijas valsts meži" 2023a. Vadlīnijas medņu populācijas novērtēšanai un dzīvotņu apsaimniekošanai. https://www.lvm.lv/images/lvm/sabiedribai/meza_apsaimniekosana/MAP/KOPEJIE/vadlinijas medna_aizsardzibai.pdf. Skatīts 17.11.2023.

AS "Latvijas valsts meži" 2023b. Vides pārskats par 2022. gadu. Rīga: AS "Latvijas valsts meži", 115 lpp. https://www.lvm.lv/images/lvm/sabiedribai/Vides_aizsardziba/vides_parskats_2022.pdf.

Ozoliņš J. (red.) 2019. Medņu aizsardzībai nozīmīgo vides faktoru izpēte. Salaspils: Latvijas Valsts mežzinātnes institūts "Silava", 142 lpp.

Pēterhofs E. 2016. LVM attīstības projekts "Medņu populācijas aizsardzības, dzīvotņu saglabāšanas un apsaimniekošanas sistēmas pilnveidošana (2014–2015)". LVM 13. Dabas diena, 07.04.2016. Prezentācija.

Strazds M., Hofmanis H., Reihmanis J. 2010. Priekšlikumi medņu riestu apsaimniekošanai Latvijā. Gala atskaite par zinātniski pētnieciskā līgumdarba "Medņu riestu telpiskā sadalījuma pašreizējā stāvokļa analīze un priekšlikumu izstrādāšana medņu riestu dzīvotņu apsaimniekošanai, balstoties uz riestu dzīvotņu analīzi" 2005.–2009. gadam izpildītajiem darbiem. Rīga: Latvijas Ornitoloģijas biedrība, 68 lpp.

Мальчевский А. С., Пукинский Ю. Б. 1983. Птицы Ленинградской области и сопредельных территорий: история, биология, охрана. Том 1. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 480 с.